

tást élvező katolikus restaurációra törekvő papság közötti összecsapásokat Zoványi személyekre bontja le. Meglepő és korábbi előadásához képest diszsonáns, szubjektív hangot üt meg a többször említett katolikus Szántó Arátor Istvánnal, Telegdi Miklós püspökkel és másokkal szemben. Ugyanakkor maga is regisztrálja, hogy a katolikusok és protestánsok közötti állandó ellentét az irodalmi vitákban jelentkezett a legélénkebb formában. Ha volt is példa a vallási türelmetlenség egy-egy esetére, a kor külső katonai és politikai viszonyai gyakorlatilag lehetetlenné tették a belviszályok drámai kiéleződését.

A protestantizmus főirányainak adatokon és tudományos módszerességgel megalapozott következtetéseken nyugvó története nem lehet teljes a kisebb egyházi csoportok és ideológiák bemutatása nélkül. Zoványi sorra veszi a „*kevésbé jelentékeny*” irányzatokat is. Az anabaptizmus hazai jelentkezésének és kisebb sikereinek tárgyalását követően tér rá a radikális antitrinitarizmus szélsőséges szárnyának, a szombatosságnak keletkezéstörténetére. Dávid Ferenc nonadorantista nézeteit joggal választja el a „*zsidózók*” Ószövetségcentrikus koncepciójától. Érinti a flacianizmus jelentkezését. A déli területeken egyházi szervezet hiányában elsorvadó protestáns mozgalmak eseményeit és a románok között felbukkanó reformációs jelenségeket.

Művelődéstörténetünk számára fontos útmutatás Zoványi áttekintése az egyházi élet mindennapjai felett. A XVI. század embere a vasárnapok és a rendszeresen visszatérő egyházi események körében élt. Világképe, ismeretanyaga

elsősorban a vallásos rendezvényeken elhangzó beszédekből állt össze. Az itt hallott információk vegyültek más képzetekkel és kölcsönösen hatottak egymásra. Az egyházi prédikáció modern kutatása ezért fontos feladat. Nem kevésbé jelentős az iskolai tananyag feltárása sem. Elemi fokú intézetek az egész ország területén működtek, magasabb tanintézetek csupán nagyobb helységeken. Padjaitak nem csupán a későbbi értelmiségi réteg koptatta.

Zoványi Jenő 1949-ben befejezett munkája természetesen nem tükrözheti a tudomány mai állapotát. Sok más között e folyóirat hasábjain, a „*Reneszánsz füzetek*” lapjain, a „*Humanizmus és reformáció*” sorozat darabjaiban tárgyalt újabb eredmények adatait kiegészítették, következtetéseit cáfolták. Mégis a „*zoványizmusok*”-kal terhelt egyháztörténet és a szerzőnek azt kiegészítő „*Egyháztörténeti Lexikon*”-a (Bp., 1978.) fontos segédkönyvek. Eligazítást nyújtanak a reformáció hazai esemény- és eszmetörténetében, melyek a XVI. században kibontakozó magyar irodalmi élet keretétül szolgáltak. Ezért irodalomtörténészeinkre is vonatkozik Ladányi Sándor gondolatokban gazdag előszavának megállapítása, miszerint Zoványi Jenőtől „*.. nagyon sok tanulnivalója van e tudomány művelőinek.*” A kötetben feldolgozott hatalmas szakirodalmi anyagot a szerkesztő a lehetőségek szerint kiegészítette. A könyvet záró névmutató értékét emeli, hogy az 1922-ben megjelent első rész anyagát is tartalmazza.

Dán Róbert

BÉLÁDI MIKLÓS: ÉRINTKEZÉSI PONTOK

Bp. 1974. Szépirodalmi K. 723 l.

Kritika még kivételes esetekben sem tekinthet el magától a tárgy kontextusától: könnyebb ugyan a feladata, ha monografikus munkával áll szemben, ám akkor is utalnia kell a művek környezetének változó természetére, ha szó sem lehet tematikai egyneműségről. Béládi Miklós tanulmányainak gyűjteménye ugyanis egyszerre részese több olyan – múltbeli és élő, irodalmi és tudománytörténeti, társadalmi és ideológiai – folyamatnak, amelyekről ezideig nemcsak hogy megnyugtatóan kialakult képünk nincsen, de részint még lezárultnak sem tekinthetők. Noha e szempontok érvényesítéséről magának a kritikai

ítéletnek kell tanuskodnia, előjáróban szükséges kiemelnünk a legfontosabbakat. Azt egyfelől, hogy Béládi írásai szinte kivétel nélkül irodalomtörténeti hangsúlyokkal elemzik, vizsgálják tárgyakat, tehát szükségszerűen belül maradnak a jelzett többtényezős folyamatrendszeren. Másrészt – s itt ez a lényegesebb – a tanulmányok java része a hatvanas évek terméke, s mint ilyenek a hazai irodalomtudomány és kritika egyik legjellemzőbb fejezetének is dokumentumai. Hogy a hatvanas évek első felében az addig túlnyomórészt interpretációs illetve történeti-szociológiai beállítódású európai irodalomtudományban is

paradigmaváltás következett be, az csak távolabbról befolyásolhatta a hazai szemléletformák módosulását. Itt ugyanis – például – a lingvisztikai-szemiotikai megközelítés nemhogy megoldhatta volna a múltból is torzysuló feladatokat, de még kapcsolódni sem volt egyszerű hozzájuk. Nem túlzás azt mondanunk, hogy az előző fázisokhoz mérten is sok volt az adósság: egy – olykor még a téma szintjéig is normatív – irodalomszemléletnek kellett változnia, nyitottabbá válnia ahhoz, hogy az elemzés tágabb esztétikai-poétikai térben mozoghasson, hogy az irodalomtörténetírás folyamatok, életművek, irányzatok arányait helyesbítse, s hogy a kritika is szélesíthesse az értékelés bázisait.

E három tényezőt azért kell kiemelnünk, mert a hatvanas években, sőt, részben a hetvenesek elején is ezek jellemzik az élő magyar irodalommal érdemben szembesült értékező munkákat. Köztük – természetesen minden eltérő egyéni-methodikai sajátásaikkal – Béládi tanulmányait is. Kevésbé kapcsolódnak viszont az egzakt-megnevező fogalmiságra és a műalkotás nyelvi rétegeinek vizsgálatára törekvő újabb kísérletekhez, vagy – másfelől – az elméleti-szociológiai applikációkkal próbálkozó elemzéstípushoz.

Béládi tanulmányainak ilyen módon egy sajátos irodalomtörténeti interpretációs „stratégia” szolgál mindenkor alapul, amely sem az ontologizáló bölcselati szemléletnek, sem a részletekbe fúló „explication littérale”-nek nem kíván engedményeket tenni. Az esztétikumot a tudat szubjektív valóságtapasztalatán alapuló, szabad emberi tevékenységből származtató marxizmus gondolat jegyében ismeri el a művészi megjelenítés autonómiáját, a tárgyhoz, témához való alkotói viszony változékonyságát. S miközben folyvást a műhöz, az alkotói sajátosságokhoz igazodó normák mellett érvel, a nyitottságot nem cseréli fel viszonylagosságra: így teheti meg, hogy rekonstruálva egy-egy író alkotói világát, világképét, a mű belső struktúrájának sarkpontjait, – nemcsak normákhoz viszonyít, de az életmű, a pálya „logikáját” is beszédes minőséggé emeli, pro vagy kontra szólaltatva meg az egyes művek értékelésekor. Világkép-fogalma – bár elméleti igénnyel nem fejtí ki a tartalmait – ezért mutatkozik meglehetősen tágasnak, követhetőnek ítélve azt olykor „a legapróbb nyelvi sajátosságokig” (718. l.) is. Mindez persze, még a kötet-cím hangsúlyaival együtt sem jelentheti azt, hogy Béládi értékrendszerében azonos hely illelné meg az alkotói szerep különböző típusait, a művészi magatartás változatait. Azt már a témaválasztás

arányai is egyértelműen szemléltetik, hogy Béládi az író, a mű szempontjából esztétikai értelemben is többletnek vallja a társadalmi érdekelttségű, közösségi eszmeiséget. („Az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan próféciájának társadalmi súlyától”). Nagyobb monográfia alapja lehet a három Illyés-tanulmány, részletes feldolgozásra, továbbgondolásra, sőt, ma már vitákra is hív a Németh László pályakép, s sürgető kutatásra ösztönöznek a népiekről írott összegző jellegű, irodalomtörténeti dolgozatai is. Ez a három témakör adja a kötet törzstét, ha másként nem, már pusztán súlya, mennyiségre is jelezve a kutatói vonzódás irányait. Ezek a nagyobb lélegzetű tanulmányok – a Kassák-pályaképpel együtt elsősorban abban mutatnak közös vonásokat, hogy szerzőjük egységes koncepciót tud érvényesíteni az érintett korszak, a periódusok szemléletében. Így nemcsak az értékelés, az egyes pályák sajátos vonásai illeszkednek kiegészítő jelleggel egy-egy irányzat, jelenség szinképébe, hanem előttünk áll az a koordináta-rendszer is, amelyben Béládi a huszadik századi magyar irodalom, azon belül is főként a prózai epika fejlődéstörténetét értelmezi. Nem arról van szó természetesen, hogy tételszerű értekezést olvashatnánk mondjuk a magyar regény sokat vitatott „megkésettiségeinek” kérdéseiről, vagy a magyar avantgarde részleges érvényéről, „eredetiségéről” stb. Sokkal inkább arról, hogy milyen sajátos, részben a magyar és kelet-közép-európai régiótól meghatározott szempontrendszer szolgálhat alapjául az irodalomtörténeti értékelésnek. Annak ellenére, hogy Béládi ide vonatkozó megállapításainak tételeinek, hipotéziseinek tekintélyes hányada ma már az irodalomtörténeti köztudatban is egyezményesen elfogadottnak tekinthető, nyilvánvalóan vannak e koncepciónak is vitatható, netán korrekcióra szoruló pontjai (az európai regény vezető irányaihoz való viszony kérdése, a népiek új realizmusának epikai minőségei stb.). Mindezt azonban abban az összefüggésben kell látnunk, – amely talán épp ezeket a jórészt a hatvanas évek elején írt írásokat jellemzi a leginkább –, hogy maguk is korrekciókat végeztek, arányokat helyesbítettek, s olykor óhatatlanul nyomatekősbá tettek más típusú hangsúlyokat. Így lehet, hogy Németh László pályáján a népiek mozgalmához kapcsolódó minőségek ideológiai motívumai mellett kevesebb szó esik az író európai mértékű korszerűségéről, azokról a tényezőkről tehát, amelyek sok tekintetben túl is emelik ezt az életművet a népi irodalom problémávilágán. Az ideológus Németh László oly

bonyolult és ellentmondásos – mert rendszerré nem értelt – eszmevilága, annak alakulása lehet ugyan az írói pályaszakaszok elhatárolásának alapja, ám kevésbé bizonyos, hogy ily módon nem vetül-e több, külsődleges ideologikum az egyes művek mondanivalóira, esztétikai természetű üzenetére. További kételemek vagy vitatható állítások sorakoztatása helyett mégis inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy Béládinak az irodalomtörténeti összegzés műfajában végül is a század magyar irodalmának egyik leggazdagabb szellemiségű alkotójáról, gondolkodójáról sikerült olyan portrét rajzolnia, amely a folyton változó, a megújulni képes, a világot és önmagát is formálni akaró aktív kísérletezőt, a szellemi embert örökíti meg. Mert, ne feledjük, Béládi tanulmányaiban – az irodalomtörténeti arányhelyesbítés szerves részeként – mindig ott van az értékvédő mozzanat. Ez még akkor is lényeges, ha egyes tételeit olykor csak publicisztikus, ideologikus formában megfogalmazott – ám annál inkább latba eső – vélekedésekkel szögezi szembe, s ha helyenként a maga érvelése is kénytelen hasonló közegekben maradni. Ennek következtében csaknem minden írása tartalmaz polemikus elemeket, sőt, nem ritka, hogy a kifejtő-értelmező struktúra mellett egyenrangú funkciót kap ez a szempont (*A költő felel*). A Kassák-pályakép folyamatszerűen áttekinthető módszerében is van hasonló törekvés. Nemcsak abban, ahogyan a művek tanúságát idézi a harmincas-negyvenes évek Kassákja megítéléséhez, hanem már a tanulmány kiinduló tételében rögzített avantgarde-értelmezés hangsúlyában is: „Mindig újat keresett, ám egyenesen a múlt századból örökölt bizalommal őrizte a huszadik század kataklizmái között még legnehezebben védelmezhető: a művészet emberi rendeltetésének, társadalmi nélkülözhetetlenségének hitét.” (8. l.) A Kassák-képet ily módon alapjai felől megvilágító paradoxon járul aztán hozzá ahhoz, hogy a *Földem virágom* utáni szakasz is méltó helyet nyerjen az életműben. Nem véletlen, hogy Béládi itt ismét a maga viszonylag tág, nyitott világkép-fogalmával operál, hiszen ellenkező esetben pusztán a „világnézet” kifejeződéseivé fokozódnának le a líra darabjai, annak dokumentumaként, hogy miként tért le Kassák „a munkásmozgalommal való együttthaladás útjáról”. „A közvetettebb, átszűrtebb kifejezés éppúgy életképesnek minősülhet, mint a nyílt és szó szerinti értelemre hivatkozó eljárás. Kassák az utóbbit – a közvetettebbet választotta, s ezáltal már a harmincas években eltért, sőt szembe is fordult azzal a felfogással, melyet József Attila

vitt a kiteljesedéshez, aki tudományos szocializmussal egyazon értelmű „törvényeket” megfogalmazó gondolati költészet megteremtésére tört.” (38. l.) Nos, épp ezek a tételek szemléltetik a legmélyebb érvennyel Béládi azon törekvéseit – kutatói meggyőződését –, miszerint a kor kérdéseire adott költői válaszok magatartásbeli, esztétikai vagy poétikai különbözőségei csak nyitottabb, rugalmasabb értékszemlélet jegyében ítéltetők meg differenciáltan. Különben olyan minőségeket kellene „kiiktatnunk” a huszadik századi magyar líra fejlődéstörténetéből, amelyek hiánya többek közt a világírához való viszony helyes értékelését tennék lehetővé.

Részint más célok és szempontok vezetik a népiek szépprózája vizsgálatában. Magáról a mozgalomról szólva – utaltunk már hasonlóra – nem teremt új összefüggérendszer az értékeléshez, s bár vitázik Révai és Lukács némely tételével, lényegében e keretek között végzi a módosítás, az újabb minőségek feltárásának munkáját. A népi mozgalom társadalmi-szociológiai jelentősége ideológiai tagolódásának problémái szépirodalmi munkásságának kétarcúsága, időleges egysége majd szemléleti-esztétikai irányzatokra bomlása rendre olyan kérdések, amelyekre több diszciplínától vár választ a tudományos érdeklődés. Béládi irodalomtörténeti érdeme ott mutatkozik elsősorban, hogy a mozgalom alapjait vizsgálva talál rá a történetileg, ideológiailag és esztétikailag egyaránt helytálló, általános kiindulóponton: „A nemzet érdeke azonos a nép érdekével, új országot a nép teremthet: ez a népiek mozgalmának cáfolhatatlan igazsága, és ebben az értelemben valóban a nagy örökség folytatói, a hagyományok továbbvivői.” (87. l.)

A népiek szépprózájával tulajdonképpen alig foglalkoztak érdemben. Érthető ez, már csak abból a szempontból is, hogy a jelenség maga ismét csak számos ideológiai kérdést rejt el, ugyanakkor kevés figyelem fordult műveik epikumának – esztétikai szempontból nem kevésbé tanulságos – sajtósági felé. Jelenleg körülbelül ott tartunk, hogy a valóságfeltárás, a szociográfiai-szociológiai érdekelttség szempontját kiaknázva valamiféle új realizmust szokás e prózának tulajdonítani, tényleges minőségeinek feltárása viszont meglehetősen késlekedik. Többen látják ma már e realizmus egyéni változatainak főbb jegyeit, ám szisztematikus megközelítése helyett egyelőre inkább az egyes életműveket vizsgáló – más-más szemléletű és poétikai felkészültségű – munkák eredményei alkotnak e tekintetben nehezen egyeztethető „színképet”.

Béládi ilyen tárgyú írásai az eddigieket nézve a legtöbb hozadékkal járulnak hozzá a prózai „térkép” majdani teljes megrajzolásához. A késlekedés másik oka – jól látja ezt Béládi is – nagyrészt abban keresendő, hogy ezek a realista epikai formák nem könnyen illeszthetők be általában sem a huszadik századi európai epika keretei közé, arról aztán nem is szólva, hogy maga az ún. új realizmus sem olyan egyértelmű képződmény a század világirodalmában, mint azt sokan természetes egyszerűséggel vallják. Változatos formái közül a népieké valószínűleg a XIX. századi nagyregény alkati sajátosságaival tart távoli, de erős rokonságot, úgy természetesen, ahogyan azok a formák korszerűsödni voltak képesek a század egészen más minőségű epikai kontextusában. Béládi maga is ilyesféle úton tájékozódik, bár biztosabban hártja el a hibás századbeli analógiákat (Giono–Szabó Pál), mint amilyen mértékben hangsúlyozná a múlt századi módra akcentualizált regényforma meglevő jegyeit. Mégis úgy látszik, a megkésettiségtől való félelem bevallásáig e téren nemigen vezet út tovább. Az legfeljebb ideiglenes áthidalása lehet a kérdésnek, hogy az epikai eszközök hagyományos alkalmazását, a „valósághoz tapadást” egyoldalúan a „Muszáj Herkules”-elméletével, jobb esetben a magyar epikai hagyomány meghatározottságával magyarázzuk. E vonatkozásban Béládi úgy próbál meg továbblépni, hogy gyakran az epikai paradigmát fogja inkább vallatóra; Veres Péternél a tárgyi realizmust, Szabó Pálnál az idillies-lírai alakítást stb. Másutt ismét a valóságfeltáró tényrűség tételéhez fordul; „A külső világ tényeinek beszédessé tételét – ezt a ma sem eléggé méltányolt *esztétikai* fordulatot – a két világháború közötti időben a plebejus-szocialista szemléletű írók hajtották végre.” (131. l.) Azt azonban, hogy e tényszerű, szociografikus indítatású ábrázolás *hogyan*, s kinekél képez valóban normaérvényű, esztétikai tárgyiságot, már kevéssé tartja szem előtt Béládi. (Ekkor sajnálhatjuk igazán, hogy Nagy Lajost többnyire csak utalásokban említi, hisz az ő objektív, tárgyyszerű mű- és stílusvilága jó lehetőségeket kínált volna a jelenség kifejtéséhez.)

Nem a népiek kapcsán mondja, ám teljes mértékben vonatkozatható az egész kötet tárgyalásmódjára az az értékszemléleti dilemma, amelynek bizonyos témáktól függően hol egyik, hol másik elemét kénytelen hangsúlyozni, megvilágítani: „Sokan hozzátapadtak a valósághoz, és nem mindig volt bátorságuk vagy lehetőségük, hogy fölébe kerekedjenek az empirikus tapasztalati világnak. Nincs híján ez a század kiváló prózáíróknak, de a tehetségekhez mérten, viszonylag keveseknek sikerült azt a több jelentésű, szabadabb, nyitottabb prózastílust beszélnie, mely a huszadik századi elbeszélésre, szerte a világon, mindinkább jellemzővé vált.” (*A magyar regény új útjai*, 660–661. l.) Az ilyen típusú „érintkezési pontok” jegyében ítélni mégis világirodalmi jelentőségű kísérletezőnek az epikai formát invenciózusan alakító Déry Tibort (*Irónia és történelem*), s e kettős értékelv érvényesítésével fogadja a hatvanas évek hazai regénytermését is. S hogy némiképp ismeretelméleti nézőpontból tekint ezekre a művekre, abban szintén része van ennek: a „valósághoz tapadás” *epikai hitelként* él itt tovább, s úgy tesz eleget a szintézisigényű kritikai normának, ha képes a korszerű epikai alakítás formáival összekapcsolódni: „A regény nálunk is kezd elszakadni a valóság pusztá „ábrázolásától” az igénytelen leírástól, és mindinkább a világ és az ember értelmezésének egyik leghozzáférhetőbb eszközévé alakul.” (688. l.)

A Kassák, Németh László s részben Szabó Pál pályáját az életmű alakulásával, a szemlélet módosulásainak főbb csomópontjaival követő tanulmányoktól annyiban tér el a három Illyés-dolgozat, hogy – bár funkcióik szerint másként építkeznek – egy alkotói életmű erővonalai mentén rendeződnek, s állításaik, ítéleteik monografikus vonatkoztatási rendszerbe illeszkednek be. Másutt sem, más tematikájú, esetleg egymástól időben is távoli írásoknál sem kerül Béládi ellentmondásokba önmagával, itt azonban különös következetességgel vizsgálja a pálya logikáját. Nemcsak a megközelítés módja kényszeríti erre, más tényezők is szerepet játszanak itt, objektívek és személyesek egyaránt. Azzal ugyanis még nem áll egyedül a hazai mezőnyben, hogy kritikai értékrendjében Illyést illeti meg kitüntetett hely („a szó igazi, nemes értelmében vett forradalmár”). A népiek mozgalmának, a népi irodalomnak a közegét, mely nélkül Illyés művészetének történeti, helyi és egyetemes értékei nem láthatók helyesen, már kevesebben állíthatnák oda ilyen természetességgel az értelmezés háttéréül.

S itt nemcsak arról a szellemi útról van szó, amelyet Illyés a radikálisabb népi balszárnytól az – esztétikai produkció tekintetében jelentékenyebb – centrumig megtett, hanem arról az eszmei-gondolati felismerésről is, amely maig meghatározó motívuma, sőt vezérelve az illyési életműnek. Nevezetesen a nemzeti lét kérdései-

nek és a plebejus demokrata eszmeiség összetartozásának felismeréséről, s e gondolat történet-filozófiai, esztétikai korszerűségéről. Értelmezhető volna Illyés pályája úgy is mint – ahogy azt Béládi Kassák esetében tette – az alkotói „önkifejezés életképes formáinak keresése”. Csak hogy a modell (és a törekvés) éppenséggel lényege szerint különböző, s ezt látja meg helyesen e tanulmányok írója. Ha az avantgarde önkifejezés ilyen tudatos program jegyében kiteljesedő életműnek az előjátéka – Illyés első alkotói szakasza –, akkor nyomban működésbe lépnek a természetes visszavetítő mozzanatok. Meglehetősen szembetűnő, mennyire más összefüggéseket érvényesít ilyenkor Béládi. A pálya további logikája értelmében úgy tárja fel magát a rendezetlen anyagot, hogy abban mintegy a továbbvezető szálak, motívumok kontinuous értékeit és funkcióit emelhesse ki (*Az avantgarde áramában*). Akkor volna ez vitatható eljárás, ha Illyés korai lírája valóban korszakos értékeket hordozna – erről azonban nincsen szó: inkább dokumentumértéke van, a benne megnyilatkozó avantgarde-idegen eszmeiség sajátásaival együtt is. (Ezért bizonytalanodik el olykor mégis az olvasó, amint Béládi egyszer-egyszer *általában is* szembeállítja e korai verseket a szürrealista költészettel.)

Természetszerűleg több a hozadéka az életmű egészét szem előtt tartó eljárásnak az előrevetítés esetében: Illyés 1945 utáni költészetének irodalomtörténeti szempontú, s egyidejűleg határozottan polemikus értelmezése Béládi legjobb írásai közé tartozik. Ez a végleteket átfogó, szinte az életmű teljes belső, drámai dialogikusságát érzékeltetni képes periódus – ha lehet – még nehezebb feladat elé állítja, mint a Németh László-pályakép. Ami ott csak részben sikerülhetett, itt megoldódni látszik. Igaz, most sem kerülheti el, hogy alapigazságokra, olykor esztétikai közhelyekre kelljen hivatkoznia (vö.: 267. l.), de az axiomatikus szerkezetű írás a „levezetés” során a műelemzésnek juttat ki-tüntetett szerepet, s így pars pro toto teszi hitelessé az Illyés-líra egész szerkezetére vonatkoztatott tételt. Nem lévén terünk a tanulmány egyéb részértékeinek számbavételére, pusztán utalnunk lehet például az illyési versmondattanról, a tárgyszerűség és az élményköltészeti jelleg sajátságairól mondottakra, egyáltalán azokra a megállapításokra, amelyek előbbre lendíthetők, olykor kiindulópontjául szolgálhatnak a további kutatásnak. Valamivel kevesebb felfedezést, kevésbé erős szellemi izgalmat nyújt az Illyés drámáit áttekintő tanulmány (*A múlt-*

teremtő). Talán nem is azért, mert itt inkább összegző, leszűrt megállapításokat, ítéleteket közvetít a narráció, hanem az ehhez szükségszerűen kapcsolódó értékelés bizonytalanságai miatt. Mintha kevésbé volna biztos a szerző a művek hierarchizálásában, esztétikai-poétikai alapsajátágaik meghatározásában, ráadásul itt érződik leginkább bizonyos művek világirodalmi viszonyításának esetlegessége, tehát a kontextus pillanatnyisága, külsőlegessége is. Igaz azonban, hogy az értékelés kritériumai ez esetben bevallottan változnak, hangsúlyosan el is tolnak eszmei-ideológiai („múltteremtés”, „új fogalmú hazafiság”) illetve műfaj-történeti (komédia, szatíra, bohózat) irányba.

Béládi kisebb írásairól – mintegy a kötet negyedét teszik ki – nem lehet az élesebb elhatárolás érvényével beszélni. Nemcsak azért, mert alkotuk, „stratégiájuk” szerint közeli rokonai a tanulmányoknak, tehát valóban az „irodalomtörténeti kritika” műfajához állnak közel, hanem mert bennük is az értékkiválasztás, a tudatos szelekció szempontjai nyilatkoznak meg a meghatározottabban. A tárgy változatossága folytán szükségszerűen ezekben az írásokban mutatkozik meg kritikai norma és ízlés tudatossága, a pillanatnyi reakció helyessége. Béládi rendszerint néhány kulcsprobléma köré rendezi e műfajban a mondanivalóját, s úgy veti meg a minősítés alapjait, hogy a műből kiemelt meghatározó minőségekhez, mint a mű önmércéjéhez, saját lehetőségeihez viszonyítja a produkciót. Dérynél az eszmei üzenet súlyossága mellett látja és értékeli az újrakezdettség képességét, a kísérletező kedvet (*Irónia és történelem*), Lengyel Józsefet az alkotói szituáció különössége, a „véren vett élmények” nyomán igyekszik megérteni (*Elkötelezettség és történelem*), Vas Istvánban mindenekelőtt a „legnemesebb nemzeti hagyományok” folytatóját ismeri el (*Hagyományvédő modernség*). Vannak aztán olyan ítéletei is, ahol – kritikailag minősítve a tartalmat – műfaj-történeti érdemeket tudatosít. Mándynál az „érzékenyebb hangolt magyar novellát” emeli ki a világlátás, a pusztá hangulattrögzítés egyoldalúságával szemben (*Mándy Iván világa*), Mészölyről sózva a „cinéma direct” eljárását, a jelképszerű hangulatiságot, az elbeszéléstechnika többletét – a vitatható példázatok ellenében (*Jelentés egy íróról*).

Ismét más indítékok vezetnek a Sarkadiról illetve Kolozsvári Grandpierre Emilről írott pályakép-vázlatokban. Mindkét író korunk kivételesen hű visszatükrözőinek tartja, nemcsak a pályák

ellentmondásait, a hullámzó értékeket rögzítve, de legalább ilyen korjellemző erővel szemléltetve egy irodalmon kívüli folyamat lendítő és visszahúzó elemeit is. Sarkadi-képében azzal az újszerű, eddig alig érvényesített szemponttal kísérletezik, hogy a belsőleg megélt ellentmondásokra (démónikuság) figyelve mintegy az alkotói-emberi dráma leképezéseként értelmezze az életművet (*A szabadság útjai*). Együttvéve elmondható, hogy e kisebb írások – pályaképszerű áttekintéstől a könyvkritikáig – jórészt nagyobb távlatúnak fogják fel az értékelést, mint általában a kortárs kritikai gyakorlat. Tűnéznek – s ez sem mindig veszélytelen vállalkozás – egy-egy irányzat ortodoxiáján, s az adott műben mindig a „sensus moralis” korszerűségét felkutatva igyekeznek állást foglalni. Már megjelenésükkor figyelemre méltó teljesítményeket ismertettek el, arányokat állítottak helyre, ha szükség volt rá; s

már azzal is értéket védtek, ha a kritikai szemlélet torzulásaira figyelmeztettek. Fontos hely illeti meg őket a legújabb magyar kritika történetében.

Említettük már, Béládi tanulmányainak számos gondolata, tétele ma már az irodalomtörténeti köztudatnak is részeit képezik, és pedig joggal. A század magyar irodalmának számos fontos jelenségét vizsgáló *Érintkezési pontok* okkal gyűjtötte egybe ezeknek az írásoknak a javát, egyidejűleg tudatosítva irodalomtörténeti fontosságukat, és egyes részei továbbgondolhatóságát, korrigálhatóságát is. Mert az aligha lehet vitás, hogy e témák kutatói már nem kerülhetik meg a kötet eredményeit. Ez pedig tanulmánykötetről szólva – önmagában is több dicséretnél.

Kulcsár Szabó Ernő

A KÉT RÁKÓCZI GYÖRGY KORÁNAK KÖLTÉSZETE (1630–1660)

Sajtó alá rendezte Varga Imre. Bp. 1977. Akadémiai K. 796 t. 17 mell. (RMKT XVII. sz. 9.)

Vajon helyese-e a XVII. század második harmadának magyar nyelvű verstermését a két erdélyi fejedelem nevével összekötni, s az ő korok költészeteként közreadni? Első pillantásra-kételyünk támadhat a megjelölés helyességét illetően, mert a kötet korántsem csak az erdélyi, hanem a másik két országrész, a Habsburg ill. a török uralom alatt álló területek költői alkotásait is magába foglalja. A tartalom tüzetesebb szemügyre vétele után azonban meggyőződhetünk róla, hogy a Rákócziak Erdélyből vagy a vele szoros kapcsolatban álló északkeleti megyék területéről került ki a feldolgozott három évtized költőinek túlnyomó többsége, alkotásaik nagyrészt ide kötődtek, de még a nyugati, királyi országrészben íródott versek többsége is kapcsolatban állt Erdéllyel, ha másként nem, polémia révén (pl. a Lorántffy Zsuzsanna ellen írt gúnyvers a 75. szám alatt stb.). A verstermés összképe szerint a két Rákóczi György személye, politikája és udvartartása, valamint az általuk vezetett hadjáratok a költőknek is állandó témát szolgáltatottak, a szellemi életre alakító hatást gyakoroltak, így korok költészetét végeredményben indokoltan kapcsolhatjuk az ő nevükhöz.

Az 1630 és 1660 közötti három évtized sem líránk, sem epikus költészetünk történetében nem tartozik a legkiemelkedőbb korszakok közé. A Rimay és Gyöngyösi közötti időszak egyetlen

európai rangú magyar költője Zrínyi Miklós, az ő költői zsenialitását többi kortársa meg sem tudta közelíteni. Mégsem érdektelen e kor átlagköltésze, amelynek egyes darabjai az előzetes elvárást és feltételezést meghaladó esztétikai színvonalukkal tűnnek ki, mások viszont – noha művésziileg igénytelenebb alkotások – politikai vagy művelődéstörténeti kuriózumokat, a korra jellemző adatokat tartalmaznak, nemegyszer más műveket is élesebb megvilágításba helyeznek, így válnak számunkra értékessé.

A kötet elején hét költőről kapunk verseik és jegyzetbe foglalt életrajzi adataik összeállítása révén önálló portrét. Néhányuk neve – egyéb műveik miatt – jól ismert a korszak kutatói előtt, itt azonban új oldalukról, versíróként ismerhetjük meg őket. Közéjük tartozik Laskai János, a prózáiról és Lipsius-fordító, akinek itt három versét olvashatjuk minden eddiginél megbízhatóbb szöveggel. Valamennyi megjelent már nyomtatásban, de nohezen hozzáférhető helyen, s egymástól elválasztva nem tűnhettek szembe összefüggéseik: mindegyik magán viseli ugyanis a Bethlen István környezetében való keletkezés ismertetőjegyeit, valamint a külföldi akadémiákról éppen csak hazatért fiatal teológus friss antikvitás-ismeretét. A Rákóczi György ellenfeleit támadó politikai paszkvillust és a Charicleáról szóló verses levelet Tamóc Márton elemzése